

ПРО ОСНОВОПОЛОЖНІ ЦІННОСТІ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ТА ЗАХИСТ ДЕМОКРАТИЧНОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПОРЯДКУ (нотатки з V Літньої школи «Верховенство права і конституціоналізм»)

Цінність і вартість свободи – висока. Це засвідчує розвиток вітчизняного конституціоналізму як системи забезпечення гідності людини та свободи від свавільних дій влади. Україна вчергове відчуває втому від революції, коли народ повстає проти тиранії, а результати в ім'я соціального прогресу і людського щастя від усунення узурпаторів від влади слід чекати протягом тривалого часу. Як це вже було не один раз у світовій історії.

Однак питання свободи лежить в основі вільного від зовнішнього тиску вибору особи та ефективності інституцій, покликаних обмежити свавілля влади. Революція є лише рефлексією на узурпацію влади та утиски і зловживання тиранії. Натомість реальний конституціоналізм спирається також на ефективно діючу систему захисту прав людини і забезпечення поваги до гідності індивіда.



У залі засідань Конституційного Суду України

Це і є лейтмотивом усіх п'яти Літніх шкіл «Верховенство права і конституціоналізм». На основі конкурсного відбору її слухачами стають кращі аспіранти та студенти юридичних вищих навчальних закладів, факультетів і наукових установ України. На перший погляд, завдання Школи просте – сприяння у формуванні майбутньої еліти конституціоналізму в Україні. Однак воно відповідальне, адже ми говоримо про вільних людей, які покликані відчувати від-

повідальність за можливі наслідки своїх майбутніх рішень і давати адекватні відповіді на соціальні виклики на стратегічну перспективу. А для цих цілей також потрібен реально незалежний і справедливий суд, зокрема ефективна діяльність конституційної юстиції.

Слід наголосити, що всі Літні школи пройшли за люб'язного сприяння та під егідою Координатора проектів ОБСЄ в Україні.

Родзинкою ювілейної Літньої школи стало її відкриття і проведення першого дня занять у стінах Конституційного Суду України (далі – КСУ). Школу відкрив змістовною лекцією про основні засади конституціоналізму суддя КСУ, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України (далі – НАПрН України), суддя ad hoc Європейського суду з прав людини **С. Шевчук**. Розважливою та структурованою була презентація про особливості конституційної реформи у сфері судочинства заступника голови Адміністрації Президента України **О. Філатова**. На ролі КСУ у трансформації та поглибленні механізму захисту індивідуальних свобод на прикладі справи про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу від 1 червня 2016 р. наголосив голова Європейського комітету із запобігання тортур **М. Гнатовський**.

Національний радник з правових програм Відділу верховенства права Координатора проектів ОБСЄ в Україні **О. Водянніков** на правах модератора заходу, вітаючи гостей, зазначив, що у заході беруть участь представники усіх регіонів України, які пройшли досить серйозний конкурс, і які є «майбутнім нашої держави». Він констатував, що «ми переживаємо карколомні події у сфері конституційного права країни». О. Водянніков також наголосив, що конституційна реформа в частині правосуддя – це успіх не лише України, а й Європи. Слухачам Літньої школи було також організовано екскурсію по КСУ, адже саме конституційна юстиція є осердям конституціоналізму. Згодом, вже в Чернігові, О. Водянніков також здійснить чудову презентацію, присвячену вертикальній та горизонтальній структурі конституції.



Президент НАПрН України, професор, доктор юридичних наук О. Петришин

Далі Літня школа перемістилася у готельний комплекс у Чернігівській області, в якій були презентації з проблемних аспектів конституціоналізму провідних вітчизняних науковців: президента НАПрН України **О. Петришина**, президента Національного університету «Києво-Могилянська академія» **А. Мелешевича**, **Ю. Барабаша**, **О. Водянікова**, **Д. Гудими**, **В. Лемака**, **Н. Мішиної**, **С. Погребняка**, **С. Різника**, **М. Савчина** та **С. Шевчука**. Проведені лекції були пронизані інтерактивністю, оскільки вони переважно відбувалися у дусі дискусій та обговорення окремих аспектів верховенства права.

Гарячі та палкі дискусії були проведені зі слухачами Літньої школи керівником проекту Democracy Reporting International Ukraine **А. Козловим** з актуальних проблем сучасного конституціоналізму, зокрема судової реформи, стосовно права громадян на носіння зброї, обрання суддів. Це підготувало надійний ґрунт до кульмінації Літньої школи – модельного судового засідання. Тут, власне, справжні компетентності і професійні якості слухачів були якнайкраще продемонстровані.

Президент НАПрН України, професор **О. Петришин** зупинився на методологічних підходах вирішення проблем верховенства права і конституціоналізму. Сьогодні чітко простежується тенденція до переважання інтегративних підходів дослідження проблем держави і права, зокрема напрямів юридичного позитивізму і природного права. Це дає змогу більш глибоко й обґрунтовано визначати дієві та ефективні механізми захисту прав людини та розкривати певні вимоги до організації держави у світлі зазначених стандартів. Зміна пріоритетів у розвитку теорії держави і права у бік захисту гідності людини та фундаментальних прав також зміщує акценти у розумінні функцій і завдань держави. На порядку денному стоїть завдання з трансформації держави у демократичну конституційну державу, в якій всебічно забезпечують права і свободи людини.

У своїх презентаціях член-кореспондент НАПрН України, суддя КСУ **С. Шевчук** зупинився на природі прямої дії конституції та значенні судового конституційного контролю у забезпеченні її верховенства. Доповідач зазначив, що доктрина верховенства права походить із правових систем країн англосаксонської правової сім'ї та відображає політичний ідеал «правління права», а не окремих індивідів, як це було сформульовано англійським ученим та політичним діячем Д. Гаррінгтоном ще у 1656 р., що є інтерпретацією аналогічної думки Аристотеля про те, що держава, яка керується законами, є вищою за державу, яка керується людьми. Зрозуміло, що цей термін виник для вирішення фундаментальної проблеми конституційного права – здійснення належного контролю за державним примусом щодо індивідів та боротьби, зокрема й правовими засобами, з різноманітними проявами державного свавілля.

Конституціоналізм, на думку С. Шевчука, є режимом функціонування державної влади відповідно до конституції, причому термін «конституція» у суспільстві, де існує конституційна держава (діяльність держави спрямовується тільки на забезпечення певних нормативно визначених суспільних цілей згідно з загально визнаними та визначеними правовими принципами та нормами), розуміється у широкому сенсі як конституція, що заснована на доктрині конституціоналізму. Втілити доктрину конституціоналізму на практиці покликані судові органи конституційної юрисдикції, які для досягнення цієї мети повинні безпо-

середньо застосовувати конституційні норми не тільки у їх вузьконормативно-му позитивному значенні, а й із урахуванням принципу верховенства права.

Сучасний конституціоналізм може бути певним чином ототожнений з ідеологією лібералізму, яка набула широкого розвитку в сучасних країнах західних демократій. Головна ідея доктрини конституціоналізму – це правове обмеження державної влади. Це досягається, серед іншого, шляхом реалізації принципу верховенства права, застосуванням його судовою системою та насамперед органами конституційної юрисдикції. Тобто верховенство права є складовою конституціоналізму, і, керуючись цією перспективою, слід розрізняти формальні та органічні (матеріальні) аспекти верховенства права.

Президент Національного університету «Києво-Могилянська академія», професор **А. Мелешевич** наголосив на витоках політичної активності громадян і засобах обмеження державної влади та проявів її свавілля. Проводячи дискусію стосовно потенційної властивості держави, розширювати свій вплив у суспільстві, що може стати джерелом свавілля, а в підсумку – посиленням авторитаризму. Під час занять було проведено дискусію стосовно реальних засобів контролю народу над державою з метою недопущення узурпації влади. Зокрема, було обговорено так званий «залізний закон олігархії», який дає змогу одним і тим самим політичним та економічним колам залишатися при владі, спираючись на формальні виборчі процедури і зводячи волю народу лише до голосування на періодичних виборах. Тому така система організації влади може бути подолана шляхом впровадження системи стримувань і противаг між гілками влади. Основною проблемою при цьому є вирішення дилеми верховенства парламенту та юдикатури. У разі неможливості забезпечення такого балансу за наявності переваг у парламенті влада концентрується у підсумку в політичного істеблшменту, насамперед уряді, а при домінуванні юдикатури – існує небезпека утворення управління судами країною, що загрожує незалежності і безсторонності судочинства. Забезпечення балансу між парламентаризмом та судовим конституційним контролем є викликом для сучасного конституціоналізму, і цей процес завжди перебуває у динаміці.

На низці резонансних і гострих питань сучасного конституціоналізму зупинив увагу член-кореспондент НАПрН України, проректор Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого **Ю. Барабаш**. Вельми гостро було зачеплено питання демократії, здатної до самозахисту, особливо в умовах міждержавного військового конфлікту між Україною і Російською Федерацією (внутрішні витоки і джерела конфлікту, його початок і перебіг). Зокрема, доволі значну дискусію викликало обговорення питання про розпуск Комуністичної партії, оскільки програмні положення і практики компартій не сумісні із вільним конституційним порядком. Демократичні засади конституційного порядку потенційно розмивають соціальні права, забезпечення яких ґрунтується на ідеї захисту гідності людини, а їхній захист залежить від ступеня економічного розвитку держави. Ці речі мають враховуватися при встановленні системи соціального захисту та визначення розміру соціальних допомог.

На природі конституційних цінностей зупинився професор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **С. Погребняк**. Конституційні цінності визначають певні стандарти і вимоги до змісту конституційних норм, повинні відповідати на запитання: яким саме чином забезпечувати захист інтер-

есів громадян? Серед основоположних конституційних цінностей виділяється свобода як можливість особи робити вільний від зовнішнього тиску вибір. Залежно від цього виділяють негативну та позитивну свободу. Негативна свобода полягає у можливості робити певний відповідальний вибір вільним індивідом з метою досягнення певних життєво значущих цілей. Позитивна свобода, за словами І. Берліна, передбачає вибір особи у межах певного суспільного устрою, зокрема задля забезпечення балансу приватних і публічних інтересів.

Один із ініціаторів Літньої школи, директор Науково-дослідного інституту порівняльного публічного права та міжнародного права Ужгородського національного університету, професор **М. Савчин** розкрив проблематику якості закону через призму верховенства права. Протягом доволі тривалого діалогу з аудиторією було визнано, що трактувати закон у стилі *imperium* (як довільного змісту волі законодавця, що забезпечується державним примусом) є неприйнятним і не відповідає елементарному розумінню поваги до гідності і прав людини. Якість закону має вимірюватися загальнолюдськими цінностями – гідністю, свободою, рівністю, гарантіями вільного розвитку особистості тощо. У цьому ж напрямі було розкрито механізм забезпечення єдності судової практики, зокрема неправомірності відмови у правосудді у разі, якщо суд виявить прогалини чи колізії у законодавстві. Також було розглянуто перспективи захисту прав людини у разі запровадження конституційної скарги, зокрема, з точки зору критеріїв прийнятності і доступності конституційного правосуддя.

Ролі особистості та політичних лідерів у розвитку конституціоналізму присвятив свої презентації доцент Львівського національного університету імені Івана Франка **С. Різник**. Проблеми запровадження децентралізації влади та становлення місцевого самоврядування було розкрито у виступах професора Національного університету «Одеська юридична академія» **Н. Мішиної**. На проблемах трансформації конституційної юстиції в країнах Центральної та Східної Європи зупинився член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Ужгородського національного університету **В. Лемак**.

Насамкінець було проведено судове засідання модельного конституційного суду, предметом розгляду якого став захист соціальних прав, зокрема права на допомогу при народженні дитини. Слухачам Літньої школи довелося подискутувати щодо розуміння сутнісного змісту прав і свобод людини.

М. САВЧИН
*доктор юридичних наук, професор,
директор Науково-дослідного інституту
порівняльного публічного права та міжнародного права
Ужгородського національного університету*